

Robert Devetak*

Slovenščina v vzgojno-izobraževalnem sistemu na območju Kanalske doline od sredine 19. stoletja do danes¹

The Slovenian Language in the Education System in the Kanal Valley Area from the Mid-19th Century to the Present Day

Izvilleček

Članek predstavlja glavne značilnosti razvoja osnovnega šolstva na območju Kanalske doline s poudarkom na vlogi slovenskega jezika v vzgojno-izobraževalnem sistemu od sredine 19. stoletja do danes. Na slednje so v tem obdobju ključno vplivale narodnostne dinamike. Območje leži na stiku slovanskega, romanskega in germanskega sveta, danes pa ga poseljujejo poleg avtohtonih nemške in slovenske skupnosti še italijanska ter furlanska. V zadnjih dveh stoletjih so se na območju zvrstile različne državne, politične in ideološke strukture, ki so posebno pozornost namenjale šolskemu sistemu. Članek se osredotoča na to, s kakšnimi izzivi, težavami in odporom se je soočal slovenski jezik v vzgojno-izobraževalnem sistemu od formalne vzpostavitve modernega šolskega sistema ob koncu 60. let 19. stoletja do današnjih razmer. V tem času je šel slovenski jezik skozi proces postopnega vzpostavljanja v šolskem sistemu, omejevanja s strani nemške narodne in politične elite v času Avstro-Ogrske, ukinitve v obdobju fa-

Abstract

The article presents the main features of the development of primary education in the Kanal Valley, with a focus on the role of the Slovenian language in the education system from the mid-19th century to the present day. During this period, it was crucially influenced by ethnic dynamics. Situated at the junction of the Germanic, Romance and Slavic worlds, the area is currently home to Italian and Friulan communities, alongside indigenous German and Slovenian populations. Over the last two centuries, various state, political and ideological structures have emerged in the area that have paid particular attention to the school system. The article focuses on the challenges, difficulties and resistance that the Slovenian language has faced within the education system from the formal establishment of the modern school system in the late 1860s to the present day. During this time, the Slovenian language underwent a process of gradual establishment in the school system, followed by restriction by the German national and politi-

* Dr. Robert Devetak, znanstveni sodelavec, Inštitut za narodnostna vprašanja; docent, Fakulteta za humanistične študije Univerze v Novi Gorici, e-pošta: robert.devetak@inv.si / robert.devetak@ung.si

¹ Prispevek je nastal v okviru strokovno razvojne naloge Šolstvo narodnosti in zamejstva – Podpora in razvoj pouka slovenskega jezika v zamejstvu ter podpora in razvoj šolstva narodnosti v Sloveniji, ki jo financira Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje Republike Slovenije, in raziskovalnega programa P5-0409 z naslovom Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

šistične Italije ter ponovnega vključevanja v šolski sistem po drugi svetovni vojni – najprej neformalnega, v obliki zasebnih tečajev, ob koncu 20. stoletja pa tudi formalnega s postopnim vračanjem v javno šolstvo.

cal elites during the Austro-Hungarian period, subsequent prohibition during the Fascist Italian period, and finally reintegration into the education system after World War II – first informally, through private courses, and, at the end of the 20th century, also formally through a gradual return to the public-school system.

Ključne besede: Kanalska dolina, Italija, šolstvo, nacionalizem, slovenski jezik, Slovensko kulturno središče Planika

Keywords: Kanal Valley, Italy, primary education, nationalism, Slovenian language courses, Slovenian Cultural Centre Planika

Uvod

Kanalska dolina (italijansko *Val Canale*, furlansko *Val Cjanâl*, nemško *Kanaltal*) predstavlja skrajni severovzhodni del Italije, leži pa ob avstrijsko-italijansko-slovenski tromeji. Čeprav gre za relativno majhen prostor, dolino zaznamuje pestra etnična sestava, saj na območju poleg večinske italijanske in furlanske skupnosti živita še avtohtona slovenska in nemška narodna manjšina. Umeščenost doline na stiku germanske, romanske in slovanske poselitve ter večkratne spremembe političnih in ideoloških sistemov so predvsem v zadnjih dveh stoletjih zaznamovali narodnostne, družbene ter politične značilnosti območja. Slovenci v Kanalski dolini danes predstavljajo del širše slovenske skupnosti v Italiji, ki poseljuje obmejna območja od Jadranskega morja na jugu do Karnijskih Alp na severu. Tamkajšnja slovenska skupnost se je v preteklosti pogosto soočala s poskusi raznarodovanja in pritiski, v habsburškem obdobju z nemške strani, po letu 1918 pa z italijanske. Enega ključnih elementov je v tem oziru predstavljal šolski sistem, kjer se je slovenski jezik soočal s številnimi izzivi, težavami pri vključevanju in izključevanju, ki je trajalo več desetletij. Od začetka 19. stoletja do danes je šlo slovensko šolstvo v Kanalski dolini od postopnega vzpostavljanja, omejevanja s strani nemške narodne in politične elite v času Avstro-Ogrske, ukinitve v obdobju fašistične Italije ter ponovnega vključevanja slovenščine v vzgojno-izobraževalni sistem po drugi svetovni vojni – najprej neformalnega, v obliki zasebnih tečajev, ob koncu 20. stoletja pa tudi formalnega, s postopnim vračanjem v javno šolstvo.

Prispevek na kratko predstavlja razvoj in delovanje različnih oblik slovenskega izobraževanja na območju Kanalske doline v zadnjih dveh stoletjih. Izpostavljeni so glavni dogodki, procesi in dejavniki, ki so zaznamovali slovensko šolstvo na tem območju. Za razumevanje pestre dinamike, ki se je razvijala v različnih državnih, političnih in ideoloških sistemih, sta besedilu dodani še uvodni poglavji, ki opisujeta splošne ter narodnostne značilnosti Kanalske doline. V poglavjih o šolstvu je del besedila namenjen tudi splošnim izobraževalnim razmeram v habsburškem in italijanskem okviru.

Splošni pregled družbenih, političnih in gospodarskih razmer v Kanalski dolini med 19. ter 21. stoletjem

Kanalska dolina je ozka, 23 kilometrov dolga dolina, postavljena v smeri vzhod-zahod, umeščena med Karnijske in Julijske Alpe. Okvirno sega od vasi Kokovo (*Coccau*) blizu Trbiža (*Tarvisio*) do železniškega vozlišča Pontabelj/Tablja (*Pontebba*). Gre za skrajni severovzhodni del avtonomne dežele Furlanija - Julijska krajina ob italijansko-avstrijsko-slovenski tromeji. Do leta 2018 je sodila pod upravno-politično enoto Videmsko pokrajino, ki je bila takrat nadomeščena z desetimi medobčinskimi teritorialnimi zvezami (*Unione teritoriale intercomunale*). Območje doline sodi pod Medobčinsko zvezo Železne (*Canal del Ferro*) in Kanalske doline s sedežem v Trbižu in obsega tri občine: Trbiž, Naborjet-Ovčja vas (*Malborghetto-Valbruna*) in Tablja s skupnim obsegom 424 km².² Poselitev je skoncentrirana v nižjih predelih doline, ob rekah Bela (*Fella*) in Ziljica (*Slizza*). Gre za večinoma manjša naselja, središče pa predstavlja kraj Trbiž, kjer danes živi okoli 3000 oseb. Demografska podoba doline izkazuje po drugi svetovni vojni izrazite negativne trende. Prebivalstvo je med letoma 1961 in 2021 upadlo za skoraj polovico. Leta 1961 je tam živelo 11.842, leta 1991 9181, leta 2021 pa le še 6229 oseb.³ Na te negativne demografske kazalce vpliva predvsem izseljevanje, pomanjkanje delovnih mest v lokalnem okolju in zmanjševanje rodnosti.⁴ Dolina leži na stičišču štirih kultur, jezikov in narodnosti: slovenske, avstrijsko-nemške, italijanske in furlanske, kar ji daje poseben pečat. Gre za dejavnike, ki so pomembno vplivali na zgodovino območja in na njegovo družbeno podobo.

Gospodarstvo doline definira predvsem njena geografska in prometna lega. Gre za pomembno cestno in železniško vozlišče, ki povezuje Jadransko morje in Sredozemlje s srednjo Evropo. Prelaz pri Žabnicah omogoča najnižji prehod čez Alpe. Dolino prečkata tudi plinovod in naftovod.⁵ V preteklosti sta bili osrednji gospodarski panogi kmetijstvo in gozdarstvo ob razviti lokalni obrti ter trgovini. V zgodnjem novem veku se je na območju vzpostavilo tudi fužinarstvo.⁶ Predvsem po vključitvi v Italijo je bil pomemben tudi rudnik svinca, cinka in železa,

2 Pavel Strajn, *Slovensko prebivalstvo Furlanije-Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi*, Trst, Ljubljana: Slovenski raziskovalni inštitut, Narodna in študijska knjižnica, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1999, str. 53–60.

3 <https://www.tuttitalia.it/friuli-venezia-giulia/58-malborghetto-valbruna/statistiche/censimenti-popolazione/>; <https://www.tuttitalia.it/friuli-venezia-giulia/63-tarvisio/statistiche/censimenti-popolazione/>; <https://www.tuttitalia.it/friuli-venezia-giulia/91-pontebba/statistiche/censimenti-popolazione/> (pridobljeno: 17. 12. 2024).

4 Salvatore Venosi, Miran Komac, Kanalska dolina/Val Canale. *Razprave in gradivo*, 1987, št. 20, str. 164–166.

5 Marijan Klemenčič, Kanalska dolina, *Enciklopedija Slovenije* (Zv. 4: Hac-Kare) (ur. Marjan Javornik), Ljubljana 1990, str. 392.

6 Pavel Strajn, Kanalska dolina: kritična analiza ocen etnične strukture prebivalstva, *Razprave in gradivo*, 1992, št. 26/27, str. 75.

ki je deloval do leta 1992.⁷ Po drugi svetovni vojni je prišlo do hitrega gospodarstvenega prestrukturiranja. Med letoma 1951 in 1981 je delež prebivalstva, primarno zaposlenega v kmetijstvu, padel z 21 % na 4 %. Delež prebivalstva, zaposlenega v industriji, se je zmanjšal s 36 % na 26 %, delež v storitvenih panogah pa je narasel s 43 % na 70 %, pri čemer je šlo predvsem za panoge, vezane na promet, trgovino in gostinstvo.⁸ Danes je pomembna gospodarska panoga, v katero se intenzivno vlaga, predvsem turizem.

V upravno-političnem smislu je območje od srednjega veka do leta 1918 sodilo pod habsburški imperij – večina je bila del dežele Koroške, manjši, vzhodni del pa je bil vključen v deželo Kranjsko. Izjema je bilo krajše obdobje v začetku 19. stoletja, ko je bila dolina priključena k Ilirskim provincam in Italijanskemu kraljestvu, ki ju je ustanovil francoski cesar Napoleon I.⁹ Po letu 1866 so obmejna lega med Avstro-Ogrsko in Italijo ter prometne povezave, predvsem železniško omrežje, ki se je na območju vzpostavilo v 70. letih 19. stoletja, dolini dajale pomembno strateško vlogo. To nakazuje tudi več vojaških utrd, ki so bile takrat zgrajene na tem območju (utrdbi Hansel in Beisner, zapora pri Rabeljskem jezeru). Dolino je močno prizadela prva svetovna vojna, saj je bilo območje neposredno na ali ob frontni črti (jugozahodna oz. italijanska fronta), kjer sta se bojevali italijanska in avstro-ogrsko vojska. Del prebivalstva je moral v begunstvo, infrastruktura pa je bila ponekod uničena.

Po koncu prve svetovne vojne je prišlo na podlagi Saintgermainске (1919) in Rapalske mirovne pogodbe (1920) do radikalnih družbeno-političnih sprememb, saj je območje prešlo pod Kraljevino Italijo, vključeno pa je bilo v pokrajino Julijsko krajino. Obdobje 20. in 30. let 20. stoletja so zaznamovali raznarodovalna politika državnih oblasti, močan pritisk ter nasilje nad slovensko in nemško narodno skupnostjo, ki sta izgubili svoje organizacije ter možnost političnega, kulturnega in izobraževalnega delovanja.¹⁰ Med drugo svetovno vojno so po italijanski kapitulaciji septembra 1943 območje zasedle nemške vojaške enote. Z namenom nadzora severnojadranskega prostora je bila ustanovljena Operacijska cona Jadransko primorje (*Operationszone Adriatisches Küstenland*), ki je obsegala Videmsko, Tržaško, Goriško, Puljsko, Reško in Ljubljansko pokrajino, sedež pa je bil v Trstu.¹¹ Partizansko odporiško gibanje se na tem območju ni množič-

7 Nataša Komac, Slovenska jezikovna skupnost v Kanalski dolini, *Jezikoslovni zapiski: zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša*, 9, 2003, št. 2, str. 131.

8 Vladimir Klemenčič, Razvoj in položaj slovenske manjšine v Kanalski dolini v luči evropske integracije, *Večjezičnost na evropskih mejah – primer Kanalske doline* (ur. Irena Šumi, Salvatore Venosi), Ukve 1996, str. 65.

9 Strajn 1999, str. 58.

10 Prav tam, str. 69–75.

11 Tone Ferenc, Operacijska cona Jadransko primorje, *Enciklopedija Slovenije. Zv. 8: Nos–Pli* (ur. Dušan Voglar), Ljubljana 1994, str. 143–144.

no razvilo. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovensko primorje ni bilo uspešno pri organiziranju okrožja za Kanalsko dolino.¹²

Po drugi svetovni vojni je nova jugoslovanska oblast zahtevala revizijo državne meje ter vključitev vzhodnega dela Kanalske doline v pogajanja. Pri tem je imela podporo Sovjetske zveze, katere predlog nove meje je bil na tem območju postavljen bolj na zahod in je zajemal območje celotne Kanalske doline.¹³ Druge tri velesile – Francija, Velika Britanija in Združene države Amerike tega predloga niso podprle. Neuspešni pozivi k vključitvi v Jugoslavijo so prišli tudi s strani nekaterih predstavnikov slovenske skupnosti v Kanalski dolini.¹⁴ Mejo med Italijo in Jugoslavijo je določila mirovna pogodba, podpisana v Parizu februarja 1947, že v času vzpostavljanja hladne vojne, ki je zaznamovala povojno Evropo. Pod suverenost Italije so poleg Kanalske doline prišla tudi s Slovenci poseljena območja v Reziji, Beneški Sloveniji in na Goriškem, na tržaškem in istrskem območju pa je bilo ustanovljeno Svobodno tržaško ozemlje.¹⁵ Predvsem v prvem povojnem desetletju je bila italijansko-jugoslovanska meja eno od konfliktnih žarišč povojne Evrope, v veliki meri neprepustna in izredno nadzorovana.¹⁶ Slovenska skupnost v Italiji se je v tem obdobju srečevala s številnimi pritiski, omejitvami, neupoštevanjem in tudi nasiljem.¹⁷ Stanje se je pričelo postopno izboljševati po podpisu Londonskega memoranduma (1954) in Videmskega sporazuma (1955), ko je bilo med drugim rešeno vprašanje Svobodnega tržaškega ozemlja ter urejeno presstopanje državne meje za maloobmejni promet.¹⁸ Novo poglavje v odnosih se je pričelo s podpisom Osimskih sporazumov leta 1975, ki so uredili vprašanje meje med državama in postavili temelje za pospeševanje gospodarstva in izboljšanje položaja slovenske skupnosti v Italiji.¹⁹ Vseeno pa so tako Videmski kot Osimski sporazumi priznavali obstoj slovenske skupnosti v Italiji samo na območju Goriške in Tržaške pokrajine. Do sprememb je prišlo na prehodu iz 20. v 21. stoletje, ko je bila z Zakonom št. 482 o zaščiti zgodovinskih jezikovnih manjšin na ozemlju Republike Italije formalno-pravno priznana prisotnost slovenske jezikovne

12 Tone Ferenc, Kanalska dolina: NOB, *Enciklopedija Slovenije*. Zv. 4: *Hac-Kare* (ur. Marjan Javornik), Ljubljana 1990, str. 395.

13 Milica Kacin Wohinz, Jože Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*, Ljubljana: Nova revija, 2000, str. 118.

14 Cvetko Vidmar, *Zadnja tuja vojaška okupacija slovenskega ozemlja: oris Zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju (od 12. junija 1945 do 15. septembra 1947)*, Nova Gorica: Goriški muzej, 2009, str. 235.

15 Kacin Wohinz, Pirjevec 2000, str. 119–121.

16 Jože Pirjevec, Gorazd Bajc, Borut Klabjan (ur.), *Vojna in mir na Primorskem: od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2005.

17 Kacin, Vidmar 2000, str. 127–153.

18 Jože Sušmelj, Videmski sporazum, *Vojna in mir na Primorskem: od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954* (ur. Jože Pirjevec, Gorazd Bajc, Borut Klabjan), Koper, 2005, str. 307–322.

19 Nataša Gliha Komac, *Glasovi Kanalske doline*, Ljubljana, Nova Gorica: ZRC SAZU, 2014, str. 17.

skupnosti na območju Videmske pokrajine. Pravice skupnosti pa so bile formalno zagotovljene leta 2001 z Zakonom št. 38 o celostni zaščiti Slovencev v Italiji.²⁰

Narodnostne razmere v Kanalski dolini od konca 19. stoletja do danes

Podobno kot za nekatere druge dele habsburške dežele Koroške je bila tudi za Kanalsko dolino značilna večnarodnostna sestava prebivalstva. Gre za stičišče treh velikih jezikovnih skupin: slovanske, germanske in romanske. Predvsem 20. stoletje je zaznamovala ključna dinamika, ki je korenito vplivala na kulturno, jezikovno in predvsem narodnostno podobo tega sorazmerno majhnega območja ali jo celo spremenila. V začetku 20. stoletja so v dolini sobivali večinski nemška in slovenska narodna skupnost, poleg njih pa še zelo majhna italijanska skupnost.²¹ Prve je bilo več v urbanih naseljih (npr. Trbiž, Naborjet, Tablja), slovenske pa na podeželju (Lipalja vas, Ukve, Ovčja vas, Žabnice). Ta poselitev je vplivala na socialno-ekonomske značilnosti obeh skupnosti, saj je bil pri nemškem prebivalstvu izrazitejši del vključen v upravne službe, industrijo in storitvene dejavnosti, pri slovenskem pa v kmetijstvo in gozdarstvo. Nemščina je bila tudi uradni jezik na območju.²² Predvsem po letu 1880 je območje podobno kot druge dele Koroške zaznamovala intenzivna germanizacija, ki je poskušala zagotoviti nemški skupnosti osrednjo vlogo v družbi. Cilj tega sistematičnega dela je bil, da se razbije slovensko etnično ozemlje na več delov in s tem onemogoči aktivno slovensko narodnopolitično delo.²³ Narodna zavest med slovenskim prebivalstvom zaradi oddaljenosti od osrednjih slovenskih kulturnih in političnih središč ni bila množično razvita, večino narodnega dela pa so opravljali duhovniki, ki so pogosto prišli zaradi tega v spor z lokalnimi oblastmi.²⁴

Raznarodovalni pritiski na slovensko skupnost so vidni pri popisih prebivalstva tega območja. Med letoma 1846 in 1910 se je po uradnih demografskih podatkih delež slovensko govorečega prebivalstva vidno zmanjšal. Na podlagi podatkov, ki jih je pridobil Karl von Czoernig, je znašal delež slovenskega prebivalstva leta 1846 48,2 %. Leta 1880 je v prvem popisu prebivalstva, ki je zbiral tudi jezikovno pripadnost, ta delež padel na 33 %, do leta 1910 pa na 19,5 %.²⁵ Podatke

20 Bojan Brezigar, Zakon za zaščito slovenske manjšine v Italiji, *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 2001, št. 38/39, str. 110–117.

21 Karl Stuhlpfarrer, Das Kanaltal 1918–1945, *Večjezičnost na evropskih mejah – primer Kanalske doline* (ur. Irena Šumi, Salvatore Venosi), Ukve 1996, 89.

22 Milan Pahor, Opcije v Kanalski dolini (1939–1942), *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 41, 1987, št. 2, str. 321–322; Klemenčič 1996, str. 60–61.

23 Strajn 1999, str. 65.

24 Janez Cvirn, Nacionalne in politične razmere v Kanalski dolini pred in med prvo svetovno vojno. Primer Ukev, *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 54, 2000, št. 2, str. 179–195.

25 Pahor 1987, str. 321–322.

o narodni pripadnosti je treba zaradi posebne oblike zbiranja, ki je temeljila na *običajnem občevalnem jeziku*, kritično obravnavati. Rubrika je bila problematična z vidika ugotavljanja narodne strukture prebivalstva, saj se je predpisano vprašanje v večji meri osredotočalo na rabo jezika, ki so jo določali socialno-ekonomski dejavniki, kar ni bilo nujno izenačeno z narodno pripadnostjo. Ta oblika popisa je bila po svoji tendenci npr. bolj v prid nemški jezikovni skupini na Koroškem in Štajerskem ter italijanski narodni skupini v Avstrijskem primorju, saj sta ti dve skupini lažje uveljavljali svoje družbene pozicije (politična in ekonomska prevlada).²⁶ V Kanalski dolini so bili ti pritiski izraziti predvsem pri popisu leta 1910.²⁷ Vzporedno s takratnim uradnim štetjem, ki so ga izvedle oblasti, je potekalo še slovensko privatno štetje. Razlika v deležu je bila občutna, saj je privatno zbiranje podatkov postavilo delež slovenskega prebivalstva na več kot 49 %, a je pri tem treba izpostaviti, da je upoštevalo vse *Slovence po rojstvu* oz. tudi tiste, ki niso več govorili slovenskega jezika.²⁸ Pred prvo svetovno vojno je bila prisotnost avtohtonega italijansko govorečega prebivalstva, glede na popise prebivalstva, minimalna. Popis iz leta 1910 je naštel le deset oseb, ki so izbrale italijanščino kot občevalni jezik. Hkrati pa je bilo prisotno večje število delavcev iz sosednje Italije.²⁹

Z razpadom Avstro-Ogrske ob koncu prve svetovne vojne leta 1918 si je Italija v skladu z Londonskim sporazumom priključila številna obmejna ozemlja.³⁰ Razširitev je zajela tudi del dežele Koroške oz. območje Kanalske doline. Dodatno je bil območju priključen še manjši, skrajni severozahodni del dežele Kranjske, vse skupaj pa je bilo vključeno v Videmsko pokrajino. Že kmalu po priključitvi doline Italiji, predvsem pa po fašističnemu prevzemu oblasti so se pričeli intenzivna raznarodovalna politika in izgredi ter napadi na nemško in slovensko prebivalstvo. Fašizem je raznarodovalno politiko uzakonil in s tem prizadel vsa osrednja področja slovenske in nemške skupnosti – šolstvo, kulturo, toponomastiko, imena in priimke, tiskano besedo, gospodarstvo ter politično in društveno življenje.³¹ Glavni cilj italijanskih oblasti je bila italijanizacija teh pokrajin z represijo in omejevanjem nemškega oz. slovenskega jezika in kulture ter z naseljevanjem italijanske skupnosti na ta območja³² pod sloganom *Il numero*

26 Salvator Žitko, Nacionalna in politična nasprotja v Istri in Trstu ob avstrijskih štetjih med letoma 1880 in 1910, *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v avstrijskem Primorju 1910: jezik, narodnost, meja* (ur. Barbara Šterbenc Svetina, Petra Kolenc; Matija Godeša), Ljubljana 2012, str. 46–47.

27 Strajn 1999, str. 65.

28 Prav tam, str. 66.

29 Stuhlpfarrer 1996, str. 89.

30 Petra Svoljšak, *Soča, sveta reka: italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)*, Ljubljana: Nova revija, 2003, str. 24–36.

31 Kacin-Wohinz, Pirjevec 2000, str. 61–63.

32 Emma Landschner, *History of the Conflict and its Settlement, Tolerance Through Law: Self Governance and Group Rights In South Tyrol* (ur. Jens Woelk, Francesco Palermo; Joseph Marko), Leiden 2007, str. 6.

è *potenza* (Število je moč).³³ Osebe, ki so se na to območje priselile iz drugih delov Italije, so zasedle mesta v javnih službah, industriji in storitvenih dejavnostih. Spremembe v narodnostni sestavi so bile razvidne že v prvem povojnem popisu prebivalstva leta 1921, ki je bil hkrati edini popis v medvojni Italiji, ki je vključeval jezikovno pripadnost. Grafenauer ga je označil za izrazito pomanjkljivega in neverodostojnega pri ugotavljanju narodnostnega stanja na območju.³⁴ Po podatkih je število italijansko govorečega prebivalstva (14 %) preseglo slovensko skupnost (13 %), padel pa je tudi delež nemško govorečih oseb (51 %). Na območju je takrat živelo tudi večje število oseb iz Avstrije in Jugoslavije.³⁵ Prišlo je tudi do političnega, socialno-ekonomskega obrata, saj je nemška skupnost izgubila moč, ki jo je imela pred prvo svetovno vojno.

Na radikalne demografske spremembe je dodatno vplival opcijski sporazum. Šlo je za dogovor, sprejet med Italijo in Nemčijo, ki je predvidel preselitev nemškega prebivalstva iz severnoitalijanskih pokrajin Trentinskega - Zgornjega Poadižja, Belluna in Videmske pokrajine v Nemčijo.³⁶ Sporazum, ki je bil določen junija 1939, neposredno pred drugo svetovno vojno, je poleg nemške in ladinške skupnosti naknadno zajel še večnarodnostno območje Kanalske doline.³⁷ Del sporazuma je bil poseben referendum, izveden ob koncu leta 1939, kjer se je prebivalstvo na vključenih območjih lahko opredelilo do odhoda, rezultati pa so izražali veliko podporo preselitvi. V Kanalski dolini so bile do glasovanja upravičene 5603 osebe oz. 48 % tamkajšnjega prebivalstva, čeprav se, kot opozarja Strajn, pojavljajo različne številke, tudi prek 8000 oseb, kolikor naj bi jih sodelovalo na referendumu.³⁸ Ravno na tem območju je bila izkazana najvišja podpora izselitvi – segala je od 81 %, kar je razvidno iz takratnih uradnih italijanskih podatkov, po nekaterih ocenah pa vse do 97 %, pri čemer naj bi za odhod glasovalo tudi 91 % slovenskega prebivalstva.³⁹ Stuhlpfarrer navaja, da naj bi bilo med 8130 osebami, ki so podprle odhod, od 1600 do 2070 Slovencev.⁴⁰ V Ovčji vasi naj bi odhod, razen dveh družin, podprlo vse prebivalstvo.⁴¹ Na rezultate naj bi vplivalo več dejavnikov. Poleg intenzivne propagande za preselitev lahko poudarimo še vpliv socialnoekonomskih, političnih in kulturnih razlogov. Med ekonomskimi lahko izpostavimo boljše razmere za delo v Nemčiji, predvsem delavcev v indu-

33 Giuseppe Motta, *The Italian Military Governorship in South Tyrol and the Rise of Fascism*, Roma: Edizioni Nuova Cultura, 2012, str. 102.

34 Bogo Grafenauer, Kanalska dolina: etnografski razvoj, *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni* (ur. Janko Jeri), Ljubljana, Koper, Trst: Cankarjeva založba, Primorski tisk, Založništvo tržaškega tiska, 1975, str. 117.

35 Pahor 1987, str. 322.

36 Karl Stuhlpfarrer, *Umsiedlung Südtirol: 1939–1940*, Wien, München: Löcker, 1985.

37 Pahor 1987, str. 321–328; Mario Gariup, *Opcija za tretji rajh v Kanalski dolini*, Trst, Čedad: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, Zadruga Dom, 2000.

38 Strajn 1999, str. 73–75.

39 Pahor 1987, str. 323.

40 Stuhlpfarrer 1996, str. 95.

41 Gariup 2000, str. 83.

striji. Osrednji politični razlog je bila navezanost in pripadnost Koroški, kamor je območje sodilo do konca prve svetovne vojne. Svoje sta dodali še ravnanje oblasti in raznarodovalna politika.⁴² Preselitve so se začele hitro po referendumu, do oktobra 1943 pa je Kanalsko dolino zapustilo 3917 oseb, ki so se naselile predvsem na Koroškem.⁴³ V izpraznjena naselja je prišlo večinoma italijansko in furlansko prebivalstvo iz drugih delov dežele Furlanije - Julijske krajine. Po zaključku opcije so npr. v Ovčji vasi domačini sestavljali le še tretjino celotnega prebivalstva.⁴⁴ Pahor navaja, da se je izselilo 5600 nemško govorečih in le 100 slovensko govorečih oseb.⁴⁵ Slednje so zavlačevale odhod, predvsem zaradi vojnih dogodkov, navezanosti na domače okolje, nasilnega izгона slovenskih družin na Koroškem z domov, kamor bi se naselili optanti, in slabih ekonomskih razmer v novem okolju, ki niso bili v skladu z obljubami.⁴⁶ Opcija je izrazito spremenila etnično podobo Kanalske doline. Ponekod je avtohtono prebivalstvo postalo manjšina, predvsem nemška, a tudi slovenska skupnost pa sta potrebovali več let, da sta se znova organizirali za delovanje v novih narodnostnih ter družbenih razmerah.⁴⁷ Po koncu druge svetovne vojne je leta 1948 Italija omogočila osebam, ki so optirale, vrnitev nazaj na svoje nekdanje domove. Izjema so bile osebe, ki so delovale v nacističnih garniturah.⁴⁸ Strajn pri tem izpostavlja primerjavo med Južno Tirolsko in Kanalsko dolino. Na območju prve se je izselilo okoli 30 %, slednje pa 71 % oseb, ki so bile vključene v opcijo. Med temi pa se jih je po vojni želela v Južno Tirolsko vrniti približno polovica, v Kanalsko dolino pa le 0,5 %.⁴⁹

Po drugi svetovni vojni sta slovenska in nemška skupnost postopoma pričeli obnavljati svoje družbene strukture. Slednja se je v prvih povojnih letih aktivno angažirala za priključitev k Avstriji. Po vojni je bilo v ta namen zbranih v vseh vaseh, razen v Ukvah in Lipalji vasi, več kot 1600 podpisov podpore tem prizadevanjem. Zadnji zaznan tovrstni poskus je segal v leto 1948, ko je bilo zbranih skoraj 2200 podpisov podpore.⁵⁰ Slovenska skupnost je začela v 50. letih 20. stoletja postopoma graditi svoje družbene in kulturne institucije, ki so ji omogočile delovanje v javnem prostoru. Pri tem lahko poudarimo, da se je razvijala v drugačnih razmerah kot na Goriškem in Tržaškem. Republika Italija na območju Videmske pokrajine tamkajšnji slovenski skupnosti ni zagotavljala narodnih pravic, kot jih je v Goriški in Tržaški pokrajini.⁵¹ V začetnih letih po vojni so bili

42 Prav tam, str. 68.

43 Lara Magri, *Kanaltal 1939: die große Geschichte im Schicksal eines kleinen Tales*. Malborghetto: Etnographisches Museum Palazzo Veneziano, 2012, str. 11–12.

44 Pahor 1987, str. 327.

45 Prav tam, str. 323.

46 Gariup 2000, str. 241–243.

47 Strajn 1992, str. 75.

48 Gariup 2000, str. 286–287.

49 Strajn 1999, str. 75.

50 Strajn 1992, str. 86–87.

51 Kacin Wohinz, Pirjevec 2000, str. 125–127.

stiki z matico, slovensko skupnostjo v Avstriji in drugod v Italiji zelo redki. Poglobili so se šele z vzpostavitvijo hitrejših prometnih povezav – z gradnjo avtoceste in šolanjem nekaterih posameznikov in posameznic iz doline na Goriškem ali Tržaškem ter odprtostjo meje po sprejetju Videmskega sporazuma.⁵² Ti stiki so pomembno vplivali pri oblikovanju slovensko zavedne in politično aktivne elite, ki se je pričela angažirati predvsem od konca 60. let 20. stoletja dalje.⁵³ To se je odražalo predvsem v vzpostavitvi različnih kulturnih društev, ki so krepila slovensko narodno zavest.⁵⁴ Pomembna je bila tudi vloga slovenskih duhovnikov in redovnic, ki so si prizadevali predvsem za uveljavitev učenja slovenskega jezika.⁵⁵ Zadnji popis prebivalstva, ki je vključeval narodno pripadnost, je bil izveden leta 1983. Med 8886 osebami, živečimi v treh dolinskih občinah, jih je 7236 (81,4 %) izbralo italijansko, 895 (10,1 %) slovensko, 755 (8,5 %) pa nemško pripadnost.⁵⁶

V sodobnem času je z evropsko integracijsko politiko, odpiranjem meja, zlasti pa po vstopu Slovenije v Evropsko unijo leta 2004 in v schengenski prostor leta 2007 novo ozračje pripomoglo k bolj pozitivni naravnosti do jezikovnih oz. narodnostnih skupnosti in čezmejnega sodelovanja. Prebivalstvo Kanalske doline je še danes eno- do štiri- in večjezično. Poleg obeh avtohtonih jezikov nemščine in slovenščine sta prisotni še italijanščina ter furlanščina. Različni deležniki se angažirajo za ohranjanje jezikovne in kulturne pestrosti v okolju, kar je razvidno tudi na izobraževalnem področju.⁵⁷

Vzpostavitev in razvoj šolstva v habsburškem obdobju

Šolski sistem se je na območju Kanalske doline vzpostavil že v 18. stoletju, predvsem v obliki konkordatne šole, ko je bilo poučevanje v domeni cerkvene organizacije. Pouk so organizirali in vodili krajevni duhovniki, organisti in cerkovniki v krajevnem, ljudstvu razumljivem jeziku. Šumi in Venosi navajata, da je bilo na območju v sredini 18. stoletja pet tovrstnih šol, leta 1865 pa tri.⁵⁸ Obdobje konkordatnih šol je bilo za prisotnost slovenskega pouka na Koroškem najugodnejše, saj so se za to obliko zavemale tamkajšnje cerkvene oblasti.⁵⁹

52 Klemenčič 1996, str. 64–66.

53 Komac 2003, str. 132.

54 Vida Dolhar, *Kanalska dolina in slovenska kultura*, Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1999, str. 90–108.

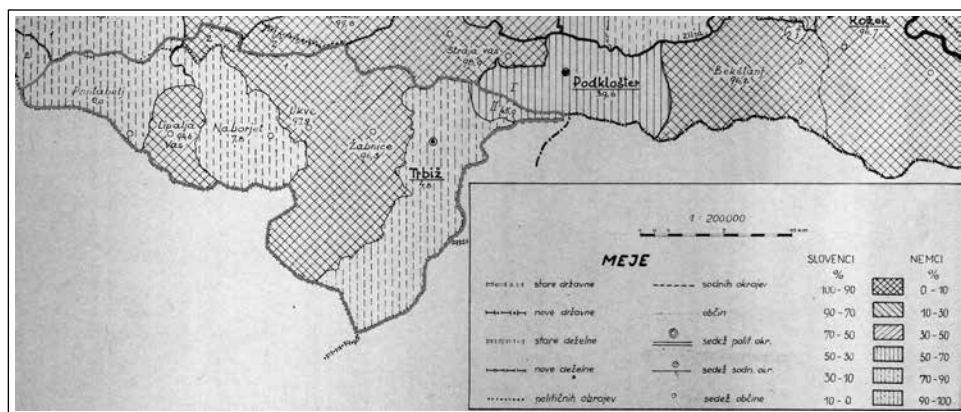
55 Prav tam, str. 78–90.

56 Klemenčič 1996, str. 68.

57 Maja Mezgec, Večjezično šolanje v Kanalski dolini: mit ali realen scenarij?, *Tretja deželna konferenca o varstvu slovenske jezikovne manjšine* (ur. Devan Jagodic), Trst 2021, str. 49–69.

58 Irena Šumi, Salvatore Venosi, *Govoriti slovensko v Kanalski dolini: slovensko šolstvo od Marije Terezije do danes*, Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1995, str. 46–47.

59 Lojze Ude, *Zgodovina slovenskega pouka na Koroških osnovnih šolah od leta 1869 do danes, Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana 1970, str. 172–173.

Zemljevid z upodobitvijo etničnih razmer v Kanalski dolini ob popisu prebivalstva leta 1880 (Hrani Inštitut za narodnostna vprašanja).

V letu 1869 je bil na državnem nivoju uveden nov osnovnošolski zakon, ki je moderniziral šolstvo ter odvzel Cerkvi vlogo, ki jo je do takrat imela v vzgojno-izobraževalnem sistemu. Z novim zakonom se je vanj vključila celotna šoloobvezna populacija. Prišlo je do gradnje številnih novih šol, izboljšala pa sta se tudi usposobljenost in ekonomski položaj učiteljev, ki je bil pred tem predvsem na podeželju precej slab. Pouk je s tem postal kvalitetnejši, šolska obveznost se je dvignila s šest na osem let, povečal se je tudi nabor šolskih predmetov. Novi zakon, ki se je z manjšimi spremembami in dodatki ohranil vse do razpada monarhije, je pomenil velik napredek na področju šolstva in izobrazbe.⁶⁰ Reforma je bila pomembna tudi za slovensko skupnost, ki si je na večjem delu narodnostnega ozemlja zagotovila gostoto mrežo izobraževalnih ustanov in dvigniti raven pismenosti. Nekoliko drugačne so bile razmere na narodnostnih obrobjih in na narodnostno mešanih območjih. Ponekod, kjer je bila oblast v rokah nemške ali italijanske skupnosti, se je slovenska skupnost soočala z onemogočanjem gradnje slovenskih šol ali vključitve slovenskega jezika v že obstoječe šole. To se je izrazito pokazalo predvsem v večjih deželnih središčih (npr. Gorica, Trst, Celje, Maribor, Celovec) in na narodnostnih mejah.⁶¹ Vzgojno-izobraževalni sistem je predstavljal eno od glavnih okolij poleg doma, kjer se je vzpostavljala narodna identiteta. Znotraj Avstro-Ogrske je pri vseh slovanskih skupnostih vzpostavitev maternega jezika v šolah, administraciji in v javnem življenju igrala ključno vlogo pri formiranju narodne

⁶⁰ Vasilij Melik, Slovenci in "nova šola", *Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana 1970, str. 50-51.

⁶¹ Robert Devetak, Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno, *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 74, 2020, št. 3/4, str. 361-366.

pripadnosti.⁶² V šolah so se otroci srečali z jezikom, ga utrdili in spoznali kulturne značilnosti svoje narodne skupnosti. Narodni aktivisti so v šolstvu prepoznali glavno področje, na katerem bi lahko delovali in vzpostavili svoje zahteve.⁶³

To dinamiko lahko preslikamo tudi na Kanalsko dolino. Pospešena germanizacija fizičnega in kulturnega okolja je zajela tudi tamkajšnje šolstvo. Na podlagi odloka o utrakvističnem šolstvu, ki je bil sprejet julija 1872, je deželni šolski svet za Koroško razdelil šole na območju, poseljenem s slovenskim prebivalstvom, na tri vrste: šole s slovenskim učnim jezikom in nemščino kot predmetom; šole, kjer se je v prvih mesecih oz. prvo šolsko leto še učilo v slovenščini, potem pa izključno v nemščini oz. t. i. utrakvistične šole, in šole z nemškim učnim jezikom. Velika večina šol je bila utrakvistična ali z nemškim učnim jezikom, kar je negativno vplivalo na razvoj slovenske skupnosti in jezika.⁶⁴ Poučevanju slovenskega maternega jezika se je odtlej s strani oblasti načrtno namenjalo čim manj prostora; slovenščina pa je bila videna le kot jezik prehoda na nemško predmetno in jezikovno poučevanje.⁶⁵ Sistem je deloval kot ena od ključnih faz asimilacije oz. germanizacije slovenskih območij.⁶⁶ V praksi se je to izkazovalo s postopnim umikanjem slovenskega pedagoškega kadra iz slovenskih naselij. Na njihovo mesto pa so prihajale osebe, ki niso obvladale ali sploh niso znale slovenščine. To je slabo vplivalo na pridobivanje znanja, saj večina slovenskih otrok ni obvladala niti znala nemškega jezika. Ponekod sta se lokalno prebivalstvo in oblast upirali tej politiki, a pri svojih zahtevah za ohranjanje slovenščine v šolah nista bili uspešni. V prvi polovici 80. let 19. stoletja se je v osnovni šoli na Kokovi prenehala uporaba slovenščine. V tem času je bila zavrnjena prošnja občine Žabnice o ustanovitvi slovenske šole. Deželni šolski svet je prošnjo odbil s argumentom, da nima na voljo slovenskega pedagoškega kadra.⁶⁷ Tudi v naslednjih letih so bili številni poskusi sprememb večinoma zatrti ali neupoštevani,⁶⁸ otroci, ki so med seboj v času pouka govorili slovensko, pa so bili ponekod kaznovani.⁶⁹ Pred prvo svetovno vojno so na območju Kanalske doline delovale utrakvistične šole v Lipalji vasi, Ukvah, Ovčji vasi in v Žabnicah.⁷⁰

62 Miroslav Hroch, *The Slavic World, Handbook of Language & Ethnic Identity. Vol. 1, Disciplinary & Regional Perspectives* (ur. Joshua A. Fishman, Ofelia García), Oxford 2010, str. 282; Fran Zwitter, *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji*, Ljubljana: Slovenska matica, 1962, str. 164–166.

63 Pieter M. Judson, *The Habsburg Empire: New History*, Cambridge (MA), London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016, str. 302.

64 Ude 1970, str. 181–182.

65 Šumi, Venosi 1995, str. 48.

66 Klemenčič 1996, str. 61.

67 Šumi, Venosi 1995, str. 53–54.

68 Prav tam, str. 56–61.

69 Dolhar 1999, str. 62.

70 Ude 1970, str. 197.

Šolstvo ob prehodu Kanalske doline pod Kraljevino Italijo in v obdobju fašizma

S priključitvijo območja h Kraljevini Italiji je tudi na področju šolstva prišlo do večjih sprememb. V prvih letih po vojni se je še ohranil avstro-ogrski sistem, ki je na nekaterih osnovnih šolah v Kanalski dolini še omogočal kot učni jezik slovenščino v prvi dveh razredih, v upravah pa je prevladovala nemščina.⁷¹ Kmalu pa so se podobno kot na drugih območjih, ki so po vojni prišla pod Italijo, pričeli vse ostrejši pritiski na šolstvo na vseh stopnjah.⁷² Reforma, ki jo je leta 1923 izvedel minister za izobraževanje Giovanni Gentile, je v vseh osnovnih šolah uvedla obvezen pouk v državnem jeziku oz. italijanščini. Slovenščina se je lahko poučevala samo pri dodatnih urah na posebno prošnjo staršev, vendar so oblasti leta 1925 s t. i. Fedelejevo reformo tudi to možnost ukinile. Slovenski izobraževalni zavodi so bili v drugi polovici 20. let 20. stoletja postopoma ukinjeni, prostore pa so zaprli ali namenili drugim dejavnostim.⁷³ Z zaprtjem enih in poitalijančenjem drugih manjšinskih šol je že pred Gentilejevim odlokom izgubilo službo vsaj 200 slovenskih in hrvaških učiteljev, kasneje se je število takšnih zvišalo še za tisoč.⁷⁴ Številni so emigrirali v tujino, tisti, ki pa jim je uspelo obdržati službo, so bili poslani v notranjost države, da bi jim bil preprečen stik s svojim narodom, na njihova delovna mesta pa so postavili *politično ustrezne* učitelje. Postopno umikanje slovenščine iz šolstva ter njena popolna ukinitve v letu 1928 je bila ena od glavnih oblik poitalijančevanja in širjenja tako italijanske narodne kot fašistične ideologije med slovensko prebivalstvo. Skrb za slovenski jezik se je iz šolski prostorov umaknila v župnišča, kjer so duhovniki poučevali otroke poleg verske in jezikovne tudi narodno vzgojo.⁷⁵

V Kanalski dolini je jeseni 1921 italijanska oblast uvedla italijanščino na večini šol ob močni omejitvi obsega poučevanja v nemščini. Vzporedno je prišlo tudi do menjave pedagoškega kadra. Že pred uvedbo jezikovnih sprememb se je na nemških šolah zaposlila okoli tretjina italijanskega kadra.⁷⁶ Naslednje leto je bil s posebnim dekretom uveden pouk italijanščine tudi na utrakvističnih šolah.⁷⁷ Že leta 1923 je s prihodom fašizma in Gentilejeve reforme oblast uvedla enojezično

⁷¹ Komac 2003, str. 134.

⁷² Milena Černe, Osnovna šola na severnem Primorskem in osnovnošolska dokumentacija v času Italije 1918–1943, *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 46, 2023, št. 2, str. 244–254.

⁷³ Drago Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana 1970, str. 323–328.

⁷⁴ Prav tam, str. 319–320.

⁷⁵ Kacin Wohinz, Pirjevec 2000, str. 27–63.

⁷⁶ Šumi, Venosi 1995, str. 72.

⁷⁷ Prav tam.

Razglednica s podobo Ovčje vasi pred prvo svetovno vojno (Marjan Drnovšek: Pozdravi iz slovenskih krajev: dežela in ljudje na starih razglednicah, 1987, str. 34).

šolo. Tako sta iz javnih šol izginila tako nemščina kot slovenščina. Slovenski in nemški pedagoški kader je izgubil službo ali pa je bil premeščen, prosta mesta pa je zasedlo italijansko učiteljstvo.⁷⁸ Le v šoli v Žabnicah je pouk izvajal nemški učitelj.⁷⁹ Uporaba slovenščine in izobraževanje v slovenskem jeziku se je s tem preselilo izključno v okvir cerkvenih ustanov, ki so delovale v Lipalji vasi, Ukvah, Ovčji vasi in Žabnicah. Pedagoško vlogo so prevzeli slovenski duhovniki, ki so pri poučevanju krščanskega nauka mladini z uporabo slovenščine hkrati dodali še jezikovni oz. narodnostni element. Šlo je za več narodnozavednih duhovnikov, izstopal pa je Rafko Premrl, ki je v Žabnice povabil slovenske šolske sestre – redovnice, ki so za slovensko skupnost organizirale in vodile kuharske ter šiviljske tečaje, ki so služili kot priložnost za učenje in rabo slovenskega jezika.⁸⁰

Obdobje med letoma 1945 in 1991

Slovenska skupnost, ki je po letu 1947 ostala v Republiki Italiji in na Svoobodnem tržaškem ozemlju (1947–1954), je morala znova zgraditi svoj manjšinski

⁷⁸ Grafenauer 1975, str. 117.

⁷⁹ Venosi, Komac 1987, str. 158.

⁸⁰ Šumi, Venosi 1995, str. 76–77; Dolhar 1999, str. 81–84.

vzgojno-izobraževalni sistem.⁸¹ Glavni namen in cilji slovenskega šolstva v novih razmerah, ki so bile predvsem v začetnih desetletjih slovenski skupnosti izrazito nenaklonjene in ponekod celo sovražne,⁸² so bili z ohranjanjem jezika, kulture in zgodovinskega spomina omogočiti reprodukcijo slovenske skupnosti.⁸³ Osnovno šolstvo se je med drugo svetovno vojno vzpostavilo ponekod na osvobojenem partizanskem ozemlju in v nekaterih krajih, ki so bili pod nemško okupacijo.⁸⁴ Te šole so postale temelj, na katerem se je razvijalo slovensko šolstvo v Italiji, ki se je najprej soočilo z nerazumevanjem in ovirami angloameriške uprave, kasneje pa tudi sovražno politiko italijanskih oblasti.⁸⁵ V praksi se je to izkazovalo z neurejenim statusom pedagoškega kadra, ki v začetnem obdobju ni imelo pravice do napredovanja in pokojnine. Šole so delovale brez avtonomije in v negotovem upravnem okvirju.⁸⁶ To je vplivalo tudi na šolski vpis, ki je med letoma 1948 in 1966 padel za skoraj dve tretjini oz. z okoli 4900 na okoli 1700.⁸⁷ Zmanjšalo se je tudi število osnovnih šol.⁸⁸ Razmere so se izboljšale po letu 1961, ko je italijanski parlament sprejel zakon št. 1012, ki je polnopravno vključil slovenske šole v državni vzgojno-izobraževalni sistem, a je vseeno vseboval številne pomanjkljivosti, kot npr. vprašanje statusa slovenskega pedagoškega kadra, vodstva šol in slovenskega nadzorstva, ki bi imelo pravico avtonomnega odločanja. Dvanajst let kasneje ga je nadgradil zakon št. 932, ki je dodatno uredil razmere ter omogočil hitrejši ter lažji razvoj vseh stopenj slovenskega vzgojno-izobraževalnega sistema – vrtcev, osnovnih ter nižjih in višjih srednjih šol s slovenskim učnim jezikom. Kljub temu pa ni rešil vprašanja enotnega vodstva za slovenske šole v deželi Furlaniji - Julijski krajini in pravnega ter ekonomskega položaja pedagoškega osebja, izpuščal pa je tudi območje Videmske pokrajine.⁸⁹ Z ratifikacijo Osimskih sporazumov leta 1977 se je med drugim italijanska oblast zavezala, da bo zagotovila šolski sistem s slovenskim učnim jezikom za Goriško in Tržaško

81 Ančka Jager, Slovensko šolstvo v Italiji, *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni* (ur. Janko Jeri). Ljubljana, Koper, Trst: Cankarjeva založba, Primorski tisk, Založništvo tržaškega tiska, 1975, str. 215–243; Pavel Strajn, Slovensko šolstvo v Italiji, *Zbornik referatov in razprav na znanstvenem srečanju 30. in 31. marca 1989* (ur. Anton Vratuša), Ljubljana 1990, str. 157–170.

82 Kacin Wohinz, Pirjevec 2000, str. 124–127.

83 Sara Brezigar, Alenka Verša, Slovensko šolstvo v Italiji, *Vzgoja in izobraževanje med preteklostjo in prihodnostjo* (ur. Andreja Istenič), Koper 2023, str. 312.

84 Gorazd Bajc, Boj protjugoslovanskega tabora na področju slovenskega šolstva v Trstu (1945–1948), *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 53, 1999, št. 4, str. 578–579.

85 Prav tam, str. 580.

86 Strajn 1990, str. 157; Kacin Wohinz, Pirjevec 2000, str. 151.

87 Pavel Strajn, Povojni razvoj manjšinskega in večinskega šolstva na obeh straneh italijansko-jugoslovanske meje, *Annales: anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin*, 2, 1992, št. 2, str. 232.

88 Brezigar, Verša 2023, str. 318.

89 Nevenka Troha, Slovenska manjšina v Italiji in italijanska v Jugoslaviji med letoma 1945 in 1990: primerjava položaja, *Acta Histriae*, 11, 2003, št. 2, str. 162–163.

pokrajino.⁹⁰ Slovenska skupnost je leta 1982 ocenila, da so v Goriški in v Tržaški pokrajini pravno zadovoljivo rešena vprašanja slovenskih osnovnih in srednjih šol, zato je moči usmerila predvsem v prilagoditev novim izobraževalnim zahtevam in potrebam manjšine.⁹¹ Ne glede na pozitivne spremembe, pa se je število slovenskih izobraževalnih institucij postopoma zmanjševalo, na kar so vplivali predvsem asimilacija, neugodni demografski dejavniki in racionalizacija šolske mreže. Med letoma 1955 in 1995 je število osnovnih šol padlo s 56 na 35.⁹² Kljub tem izzivom so bile razmere na Tržaškem in Goriškem stabilne, kar je slovenski skupnosti omogočilo, da je večji poudarek namenila problematiki slovenskega jezika in šolstva v Videmski pokrajini.

Slovensko poseljena območja v Videmski pokrajini (Beneška Slovenija, Rezija, Kanalska dolina) so bila izvzeta iz določil povojnih pogodb, tamkajšnji slovenski skupnosti pa ni bil priznan status narodne manjšine. Razmere na šolskem področju so bile še precej slabše kot na Goriškem in Tržaškem. Takoj po drugi svetovni vojni je slovenska skupnost zaprosila za slovensko šolo v Rablju in na Trbižu, a je predloga italijanska oblast zavrnila. Uporabo slovenskega jezika v šolah v Kanalski dolini so izobraževalne oblasti prepovedale – izjema je bil verski pouk, ki se je izvajal v krajevnih šolah v popoldanskih urah. Nadaljevali so se tudi kuharski in šiviljski tečaji, ki so jih pripravljale šolske sestre.⁹³ Redovnice so za gojenke organizirale tudi slovensko dramsko skupino.⁹⁴ Slovenski verouk v javnih šolskih prostorih je bil izpostavljen kot problem ob koncu leta 1958. Videmska nadškofija je na poziv izobraževalnih oblasti takrat poslala v Žabnice dopis, ki je zapovedoval izključno rabo italijanščine pri verouku. Slovenska duhovščina se je odzvala z uvedbo slovenskega verouka izven šolskih prostorov oz. v župniščih.⁹⁵

Poleg zavednih slovenskih duhovnikov so se ob koncu 50. in v začetku 60. let 20. stoletja začeli angažirati tudi posamezniki in posameznice, ki so se šolali na Goriškem ali Tržaškem ter so vzpostavili močne stike s tamkajšnjo slovensko skupnostjo. Na pridobljenem znanju in izkušnjah so lahko pričeli razvijati učinkovite kulturne, politične in družbene organizacije, kar se je odražalo tudi na izobraževalnem področju.⁹⁶ Odpor oblasti do sprememb je bil razviden tudi pri sprejetju že omenjenih zakonov iz leta 1961 in 1973, ki nista vključevala nobenega

90 Petra Kavrečič, Italijanska narodna skupnost v Republiki Sloveniji in primerjava nekaterih aspektov pravne zaščite in pravic s slovensko manjšino v Italiji, *Pre-misliti manjšino [Zv. 1], Pogledi reprezentativnih predstavnikov Slovencev v Italiji in pravno-politični okvir* (ur. Gorazd Bajc), Koper 2008, str. 224.

91 Troha 2003, str. 169.

92 Brezigar, Verša 2023, str. 317–318.

93 Šumi, Venosi 1995, str. 78–79.

94 Komac 2003, str. 135.

95 Šumi, Venosi 1995, str. 79.

96 Prav tam, str. 80.

določila za Benečijo, Rezijo in Kanalsko dolino. To je sprožilo proteste slovenske narodne skupnosti, ki pa niso bili uspešni.⁹⁷ Slovenska skupnost v Kanalski dolini se je zaradi tega morala organizirati po lastnih močeh in zmožnostih.

Prelom je predstavljalo leto 1964, ko je takratni žabniški župnik Mario Černet na lastne stroške organiziral tečaj slovenskega jezika.⁹⁸ Ta oblika je predstavljala temelj za kasnejšo kontinuirano poučevanje v obliki tečajev, ki so se pričeli februarja 1976 v Ukvah, in je slonela predvsem na intenzivnem angažmaju tamkajšnje slovenske duhovščine. Prvega je organiziral tamkajšnji župnik Mario Gariup, poučevanje pa je prevzel Salvatore Venosi iz Žabnic – profesor na Državni srednji šoli Igo Gruden v Nabrežini. Izvajal se je v prostorih lokalne šole. Tečaj se je hitro soočil z odporom videmskih oblasti, ki so že po nekaj dneh ukazale njegovo ukinitve. Sledil je protest lokalnega slovenskega prebivalstva, slovenske skupnosti v Italiji, nekaterih italijanskih političnih strank in institucij iz Slovenije, kar je po dveh mesecih privedlo do vrnitve tečaja v šolske prostore. V vmesnem času se je izobraževanje izvajalo v ukovski cerkvi. Tudi v kasnejših letih se je pojavljal odpor oblasti pri dodelitvi dovoljenj za uporabo šolskih prostorov pri izvedbi tečajev.⁹⁹ Poučevanje slovenskega knjižnega jezika je bilo namenjeno tako osnovnošolski in srednješolski populaciji kot tudi odraslim. Jezikovni tečaji so se odvijali vsako leto, izmenično ali skupno v Ukvah in Žabnicah. V prvem kraju se je tečajev, ki so potekali enkrat tedensko, med letoma 1976 in 1988 udeležilo 89 oseb, večinoma šoloobveznih otrok, v Žabnicah pa 52.¹⁰⁰ Gariup in Venosi sta poleg tečaja vzporedno sistematično vzpodbujala oblikovanje tudi nekaterih drugih oblik slovenskega javnega delovanja – že v 60. letih 20. stoletja je pričelo delovati društvo Planika, dve desetletji kasneje Slovensko prosvetno društvo Lepi vrh in Slovenski klub, ob njih pa še različni pevski zbori.¹⁰¹ Za slednje je bila pomembna ustanovitev podružnice Glasbene matice iz Trsta, ki je leta 1978 odprla svoja vrata v Ukvah.¹⁰² Slovenska založba ter Narodna in univerzitetna knjižnica sta tega leta darovali tamkajšnji knjižnici okoli sto slovenskih knjig.¹⁰³ Ukve so s tem postale središče kulturno-izobraževalnega delovanja slovenske skupnosti v Kanalski dolini. Za kraj je bila pomembna tudi ustanovitev lokalnega sedeža Slovenskega raziskovalnega inštituta (SLORI) leta 1983, ki je ob koncu 80. let 20. stoletja pripravljal in namenil svoje prostore za izvedbo jezikovnih tečajev.¹⁰⁴

97 Milan Pahor, Primorski Slovenci pod Italijo 1918–2000, *Temeljne prelomnice preteklih tisočletij: zbornik referatov* (ur. Stane Granda, Barbara Šatej), Ljubljana 2001, str. 176.

98 Šumi, Venosi 1995, str. 79.

99 Prav tam, str. 121–122.

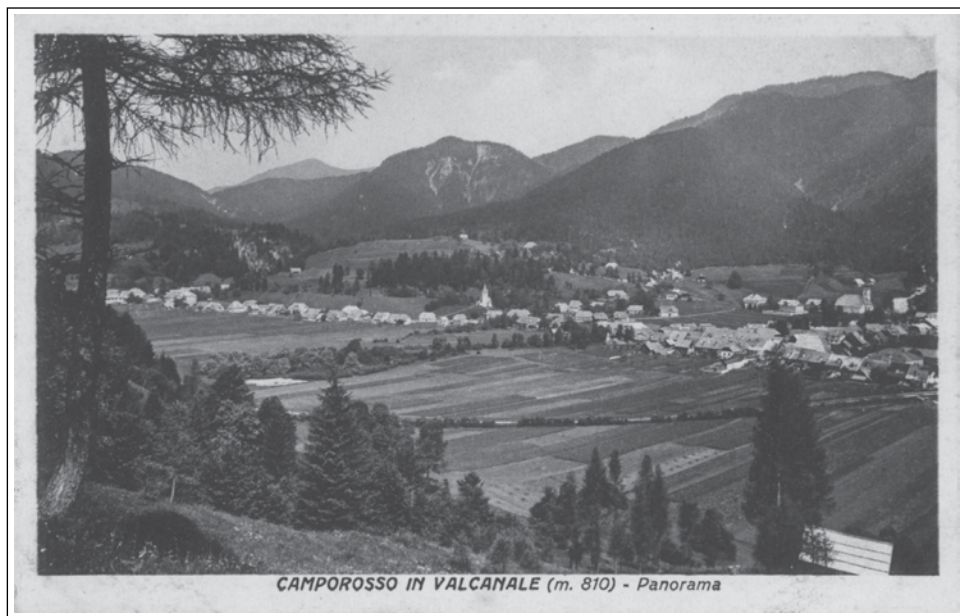
100 Prav tam, str. 122.

101 Komac 2003, str. 136.

102 Šumi, Venosi 1995, str. 122–123.

103 Dolhar 1999, str. 67–68.

104 Komac 2003, str. 136.

Žabnice med obema vojnama (hrani Goriška knjižnica Franceta Bevka).

V Žabnicah je tečaje gostilo tamkajšnje župnišče, kjer je do leta 1984 deloval župnik Černet.¹⁰⁵ SLORI je s svojo neposredno prisotnostjo tudi pripomogel k intenzivnejši znanstveno-raziskovalni obravnavi območja Kanalske doline,¹⁰⁶ to pa je skupaj z drugim institucionalnim delom pripomoglo k poglobitvi kulturnih, gospodarskih in političnih stikov lokalnega okolja s slovenskima skupnostma na italijanskem ter avstrijskem ozemlju in s Slovenijo.¹⁰⁷ Na tem mestu lahko poudarimo, da je v vmesnem času – leta 1984 – pričela delovati še danes edina slovenska večstopenjska izobraževalna institucija s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom na Videmskem – Šola Pavla Petričiča v Špetru.¹⁰⁸ Ob koncu 80. let 20. stoletja sta tečaje v Kanalski dolini, ki jih v letih 1988–1990 obiskovalo 23 oseb, izvajala Venosi in Irena Šumi, ki sta pripravila tudi podrobno analizo učinkov poučevanja.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Šumi, Venosi 1995, str. 122.

¹⁰⁶ Aldo Rupel, *Tabor "Kanalska dolina 86"*. Trst: SLORI, NŠK, 1987; Robert Gary Minnich, *Tradicija ob boku modernizacije: kulturna kontinuiteta in "dezagrarizacija" v vasi Ukve v Kanalski dolini*, Trst: SLORI, 1988; Irena Šumi, Salvatore Venosi (ur.), *Večjezičnost na evropskih mejah – primer Kanalske doline*, Ukve: SLORI, Sedež Kanalska dolina, 1996.

¹⁰⁷ Komac 2003, str. 135.

¹⁰⁸ Danila Zuljan Kumar, *Slovenska identiteta med mladimi v Beneški Sloveniji*, *Simon Rutar in Beneška Slovenija* (ur. Petra Kolenc, Danila Zuljan Kumar), Ljubljana 2021, str. 146–150.

¹⁰⁹ Šumi, Venosi 1995, str. 124–144.

Vključevanje slovenskega jezika v javni šolski sistem po letu 1991

Slovensko šolstvo v Italiji je po letu 1991 v vseh treh pokrajinah Dežele Furlanije - Julijske krajine napredovalo. Slovensko šolsko mrežo v Italiji danes sestavljajo otroški vrtci, osnovne ter srednje šole prve in druge stopnje. Vse ustanove so državne, le v tržaški pokrajini so štirje vrtci občinski. Celotna mreža s slovenskim učnim jezikom in slovensko italijanskim dvojezičnim poukom v Italiji je leta 2021 obsegala 35 vrtcev, 29 osnovnih šol, deset srednjih šol prve stopnje ter šest srednjih šol druge stopnje, na katerih je bilo možno izbirati med 17 različnimi smermi. Vse šole so del italijanskega državnega šolskega sistema in delujejo po načelih in pravilih, ki veljajo za italijanske državne šole.¹¹⁰ Za slovensko skupnost v Videmski pokrajini je bilo pomembno predvsem uradno priznanje Večstopenjskega zavoda Pavel Petričič v Špetru s strani državnih oblasti v letu 1997. Štiri leta kasneje je z zaščitnim zakonom št. 38 postal del italijanskega državnega šolskega sistema.¹¹¹ Po letu 1990 se je v šolah pričelo spet povečevati število učencev in učenk, a predvsem zaradi vpisovanja otrok iz mešanih zvez in neslovenskih, predvsem italijanskih družin. Podatki za leto 2011, ki jih je zbrala Norina Bogatec, so pokazali, da je več kot 30 % otrok izhajalo iz neslovenskih (pretežno italijanskih) družin, 45 % iz mešanih zvez in le še 25 % iz slovenskih družin.¹¹² Ti tokovi so bistvenega pomena za ohranjanje in obnovitev šolstva s slovenskim učnim jezikom, a hkrati predstavljajo velik izziv za slovensko skupnost. Zanimanje neslovenskih družin za vpis otrok v slovenske šole narašča vzporedno s pospeševanjem procesov evropske integracije, še posebej pa po vstopu Republike Slovenije v Evropsko unijo.¹¹³ Med razloge za to lahko navedemo predvsem iskanje ponovnega stika s slovenskimi družinskimi predniki, lastno zanimanje za slovensko kulturo, prednosti pri zaposlitvi in ugled šole.¹¹⁴ Izzivi, ki se pri tem pojavljajo, so vezani predvsem na zamenjavo manjšinskega jezika z večinskim, kar vodi k zmanjšanju komunikacije v slovenščini in s tem k nižanju ravni znanja tega jezika. Slovenščina tako vedno bolj postaja jezik samo določenih predmetov, ne pa jezik šole.¹¹⁵ Ta dinamika negativno vpliva na status slovenščine tako znotraj šole kot tudi v javnem prostoru.¹¹⁶ Nekoliko drugačna dinamika pa je predvsem

110 Brezigar, Verša 2023, str. 312–313.

111 Pahor 2001, str. 185.

112 <https://www.slori.org/wp-content/uploads/2019/03/predstavitev-2011-SLOV.pdf> (pridobljeno: 21. 12. 2024).

113 Norina Bogatec, Šolanje v slovenskem jeziku v Italiji, *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 2015, št. 74, str. 10.

114 Devan Jagodic, Sklepne misli: izzivi vpisovanja italijansko govorečih otrok v šole s slovenskim učnim jezikom v Italiji. *Večjezičnost in identitete v obmejnem prostoru: primer šole s slovenskim učnim jezikom v Romjanu* (ur. Devan Jagodic, Moreno Zago), Trieste 2022, str. 130; Maja Melinc Mlekuž, Novi izzivi za učitelje slovenščine na šolah s slovenskim učnim jezikom v Italiji, *Slovenščina v šoli*, 18, 2015, št. 3/4, str. 27.

115 Melinc Mlekuž 2015, str. 27.

116 Bogatec 2015, str. 10.

v zadnjem desetletju značilna za Kanalsko dolino, kjer se je v šolskem sistemu pričelo uvajati večjezično izobraževanje.

V 90. letih 20. stoletja je prišlo v Kanalski dolini do postopne nadgradnje tečajev slovenščine. V tem oziru je bila pomembna predvsem ustanovitev Slovenskega kulturnega središča Planika (SKS Planika) leta 1997 v Ukvah. Gre za osrednjo slovensko ustanovo v Kanalski dolini, katere namen je spodbujati kulturno, glasbeno, pedagoško, rekreativno, športno in publicistično dejavnost.¹¹⁷ Pod svojim okriljem združuje slovensko Glasbeno šolo Tomaža Holmarja, Sklad za slovensko kulturo Ponce in Knjižnico Salvatoreja Venosija. SKS Planika je poleg tega prevzela tudi izvajanje tečajev poučevanja slovenskega jezika, kar je postalo njena osrednja dejavnost. V začetku so se tečaja tam udeleževali predvsem otroci iz Ukev in Ovčje vasi, leta 1999 pa so se jim pridružili še iz Žabnic. V šolskem letu 1998/1999 je bil dodan še tečaj informatike v slovenskem jeziku, kar je skupno dvignilo tedenski obseg slovenskega poučevanja na osem ur.¹¹⁸ Glede na starost in znanje slovenskega jezika, so bili razdeljeni v več skupin (skupina najmlajših, od 4 do 7 let; dve srednji skupini od 8 do 13 let in starejša skupina 14 in več let). V začetku 21. stoletja sta tečaj izvajali dve učiteljici, diplomirani slovenistki, ki sta v skladu z letnim načrtom pouk sproti prilagajali znanju in zanimanju otrok. V sodelovanju s srednjo tehnično šolo v Trbižu (*Istituto Tecnico Turistico*) je v okviru izbirnih vsebin SKS Planika izvajala začetni in nadaljevalni tečaj slovenskega jezika. V sodelovanju z Gimnazijo Kranj je večkrat organizirala tudi izmenjavo kranjskih in trbiških gimnazijcev, ob podpori občine Trbiž pa je pripravila tudi tečaj slovenščine za odrasle in tečaje igranja klavirja ter kitare. V poletnih mesecih je organizirala večdnevni likovni tečaj, raziskovalni tabor in do leta 2010 enotedensko kolonijo v slovenskem Primorju, kjer so otroci v slovensko govorečem okolju dnevno govorili slovensko.¹¹⁹ Delovanje SKS Planika je bilo tudi širšega pomena, saj si je v komunikaciji z deželnimi političnimi in izobraževalnimi institucijami prizadevalo za sistemsko uvedbo slovenskega jezika v rednem izobraževalnem procesu.¹²⁰

Do tega je prišlo konec 90. let 20. stoletja s projektom *Multikultura in slovenščina*, na podlagi katerega je bil v osnovnih šolah v Ovčji vasi, Ukvah in Žabnicah s šolskim letom 1997/1998 uveden predmet *Multikultura*, ki je potekal enkrat tedensko, izvajal pa se je v slovenskem jeziku. Tri leta kasneje ga je nadomestil predmet *Petje v slovenskem jeziku*.¹²¹ Na prehodu iz 20. v 21. stoletje je državna oblast sprejela več zakonov, ki so pomembno vplivali na status slovenske skupnosti v Videmski pokrajini – leta 1999 splošni zakon št. 482 o zaščiti jezikovnih manj-

¹¹⁷ Dolhar 1999, str. 102–106.

¹¹⁸ Prav tam, str. 68–70.

¹¹⁹ Gliha Komac 2014, str. 27.

¹²⁰ Maja Mezgec, Nataša Gliha Komac, Večjezično izobraževanje v Kanalski dolini in položaj slovenščine, *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik* (ur. Nataša Pirih Svetina, Ina Ferbežar), Ljubljana, 2022, str. 233.

¹²¹ Komac 2003, str. 135.

šin v Italiji, dve leti kasneje pa zakon št. 38 o zaščiti slovenske skupnosti v Deželi Furlaniji - Julijski krajini. Poleg tega je imela za šolstvo v Kanalski dolini velik pomen uredba ministra za izobraževanje iz leta 1999, ki je šolam dodelila večjo avtonomijo tudi v smislu prilagajanja šolske ponudbe krajevnim potrebam.¹²² Z letom 2000 so se dejavnosti v trbiškem vrtcu izvajale dve uri tedensko v slovenskem jeziku.¹²³ V šolskem letu 2003/2004 je bila na zahtevo SKS Planika v šolskem spričevalu uvedena opisna ocena predmeta slovenski jezik, ki se je izvajal po eno uro tedensko v vrtcih in prvih petih razredih osnovnih šol. Šlo je za obliko projektnih dejavnosti, ki se je do leta 2017 izvajala v sodelovanju z lokalnima slovenskima društvoma; v letih 2003–2012 s SKS Planika, v letih 2012–2017 pa z društvom Don Mario Černet.¹²⁴ Slednje je bilo ustanovljeno leta 1998 z glavnim namenom negovanja ljudsko-cerkvene tradicije.¹²⁵ Nadaljnji napredek je predstavljala vključitev pouka slovenskega jezika v dolinskih nižjih srednjih šolah in v prvih dveh razredih višje srednje šole, do česar je prišlo v šolskem letu 2011/2012. Šlo je za rezultat dogovora med vodstvom večstopenjskega izobraževalnega zavoda Ingeborg Bachmann (*Istituto Omnicomprensivo Ingeborg Bachmann*) v Trbižu, SKS Planika, ob podpori Ministrstva za šolstvo in šport Republike Slovenije, Urada Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu ter Zavoda za šolstvo Republike Slovenije.¹²⁶ Slovenščina v šolskem sistemu se je soočala z različnimi težavami, ki so bile predvsem posledica njenega fragmentarnega in nesistematiziranega uvajanja ter so bile povezane s financiranjem ur pouka. Do tega je prihajalo kljub podpori staršev otrok, predvsem ker slovenščina ni imela statusa v uradnem predmetniku niti ne statusa učnega jezika, zato je ni neposredno financiralo italijansko ministrstvo za izobraževanje.¹²⁷ Do takšnega primera je prišlo v začetku šolskega leta 2017/2018.¹²⁸

Zaradi večnarodnostne in večkulturne podobe območja so se v zadnjih desetletjih pojavila prizadevanja, da bi se ta različnost preslikala tudi v pedagoški okvir v obliki uvedbe večjezičnega pouka. Prvič se je tovrstna pobuda pojavila že v šolskem letu 1992/1993. Štiri leta pozneje, maja 1997, je Gorska skupnost za Guminsko, Železno in Kanalsko dolino v Naborjetu organizirala okroglo mizo z naslovom *Zaščita kulture jezikovno-etničnih manjšin v šolskih ustanovah*, kjer so udeleženci podprli to idejo.¹²⁹ Leta 2011 sta občinska sveta v Trbižu in v Naborjetu - Ovčji vasi sprejela uradni sklep, s katerim sta podprla uvedbo pouka v slovenščini in nemščini v okviru šolskega zavoda Ingeborg Bachmann. Idejo večjezičnega

122 Mezgec, Gliha Komac 2022, str. 232.

123 Komac 2003, str. 135.

124 Mezgec, Gliha Komac 2022, str. 232.

125 Komac 2003, str. 136.

126 Gliha Komac 2014, str. 25.

127 Mezgec 2021, str. 51.

128 <https://old.delo.si/svet/sosescina/v-kanalski-dolini-ostajajo-brez-pouka-slovenscine.html> (pridobljeno: 23. 12. 2024).

129 Gliha Komac 2014, str. 24.

šolanja so podprle tako lokalne oblasti kot tudi starši šolajočih se otrok. Do preboja na tem področju je prišlo novembra 2016, ko je bil v Naborjetu v organizaciji lokalnih društev pripravljen posvet, kjer so bile predstavljene izkušnje večjezičnega izobraževanja v Furlaniji - Julijski krajini, na Koroškem in Južnem Tirolskem. To je bila podlaga za podpis uradne resolucije s strani občin Naborjet - Ovčja vas in Trbiž ter slovenskih in nemških društev (Združenje don Mario Černet, SKS Planika, Združenje don Eugenio Blanchini, *Kanaltaler Kulturverein*), v kateri so pozvali pristojne oblasti k sprejetju večjezičnega izobraževanja v Kanalski dolini in drugje na Videmskem. Za pripravo modela večjezičnega pouka je bila leta 2017 na pobudo lokalnih občin imenovana mednarodna znanstvena komisija, ki ji je predsedovala docentka dr. Aleksandra Krause z dunajske univerze v sodelovanju s strokovnim osebjem iz Italije, Slovenije in Avstrije. Naloga komisije je bila opredelitev in priprava vertikalnega modela za večjezično poučevanje v šolah vseh stopenj v okviru zavoda Ingeborg Bachmann. Rezultat dela je bil načrt projekta za večjezično izobraževanje od vrtca do srednje šole druge stopnje z vključitvijo vseh dolinskih jezikov – poleg italijanščine še slovenščine, nemščine in furlanščine. Območje, ki ga zavod pokriva, obsega pet občin Kanalske in Železne doline, vključuje pa celotno izobraževalno vertikalno od vrtca do vključno srednje šole druge stopnje (od 3. do 19. leta starosti učencev). Gre za šest vrtcev (Ukve, Žabnice, Trbiž - mesto, Trbiž - centrala, Tablja in Kluže (*Chiusaforte*), pet osnovnih šol (Ukve, Trbiž - mesto, Trbiž - centrala, Tablja, Kluže), dve srednji šoli prve stopnje (Trbiž in Tablja) ter dve srednji šoli druge stopnje (Tehnični zavod za turizem in Znanstveni licej v Trbižu). Projektna faza se je pričela s šolskim letom 2017/2018, v zadnjem letniku vrtca in prvih dveh razredih osnovne šole Ukve. Pouk je potekal v italijanščini, slovenščini, nemščini in furlanščini. V vrtcu so bili otroci tedensko deležni dveh ur pouka posameznega jezika, v osnovnih šolah pa so bili v projekt vključeni predmeti, vezani na jezikovni pouk, in tudi nekateri nejezikovni predmeti. Vsebine so se izvajale po modelu *Content Language Integrated Learning* oz. učenju nejezikovnih predmetov in vsebin v tujem jeziku, s čimer sta se sočasno poučevala predmet in posredno tudi jezik. Dve leti kasneje se je projekt razširil na dolinske vrtce in osnovne šole v Trbižu. Izvedbo je finančno podprla dežela Furlanija - Julijska krajina s sredstvi iz zaščitnega zakona št. 38/2001 in vsedržavne strategije za razvoj notranjih območij Italije (t. i. *Aree interne*). Srednje šole v projektno fazo niso bile vključene. Pouk je izvajal zunanji pedagoški kader, kateremu je bil učni jezik prvi jezik. Njihov izbor so opravila društva, sodelujoča pri projektu, ko so bila hkrati odgovorna za sklepanje pogodb o sodelovanju z učitelji in učiteljicami ter za izplačila honorarjev. Večstopenjska šola je bedela nad koordinacijo in nadzorom, potrjevala je izvedeno delo in ure ter preverjala dosežene rezultate. V šolskem letu 2020/2021 je bilo v projekt vključenih 118 vrtčevskih in 134 osnovnošolskih otrok.¹³⁰ Med izzivi, ki so se pojavili v projektni fazi, je Mez-

¹³⁰ Mezgec 2021, str. 54–56.

gec izpostavila predvsem težave pri zagotovitvi pedagoškega kadra za poučevanje vključenih jezikov, omejena finančna sredstva, kar je vplivalo na dosego zastavljenih ciljev, usklajevanje urnikov, pridobivanje ustreznega učnega gradiva, ureditev certifikatov o znanju jezika in vključevanje otrok z učnimi težavami ter posebnimi potrebami.¹³¹ Dodaten izziv so predstavljali pandemija Covida-19 in ukrepi, povezani z njo.¹³² Med prednostmi je Mezgec izpostavila predvsem sodelovanje šol z lokalnim okoljem, izvajanje pouka nejezikovnih predmetov v slovenskem jeziku, pozitivno in inkluzivno učno okolje ter medpredmetno (horizontalno) in vertikalno povezovanje celotnega šolskega sistema ter pedagoškega kadra.¹³³ Lokalno okolje je projekt dobro sprejelo in ga podpira.¹³⁴ Projektno fazo je v šolskem letu 2023/2024 nadgradil eksperimentalni večjezični pouk, ki ga je z uredbo potrdilo ministrstvo za šolstvo. S tem je država prevzela tudi financiranje projekta, s čimer je bila pripravljena podlaga, da bi model prešel iz projektne v redno delovanje.¹³⁵ Uredba predvideva, da bo tovrsten pouk trajal skupno pet let, poleg vrtcev in osnovnih šol pa se bo izvajal tudi na nižjih in višjih srednjih šolah.¹³⁶

Sklep

Pregled zgodovine vzgojno-izobraževalnega sistema v Kanalski dolini s poudarkom na vključevanju oz. izključevanju slovenskega jezika kaže na številne izzive, prepreke, probleme in celo nasilje, s katerimi se je v zadnjem stoletju in pol soočala tamkajšnja slovenska skupnost. Kljub številnosti si zaradi narodnostnih, političnih, gospodarskih in drugih pritiskov s strani nemških ter kasneje italijanskih političnih odločevalcev ni mogla zagotoviti ustreznih oz. učinkovitih družbenih struktur. To se je odražalo tudi pri šolskem sistemu na območju, ki je bil predvsem v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja eden od osrednjih elementov pri načrtnemu raznarodovanju. V obdobju Avstro-Ogrske je slovenski skupnosti pravice do šolanja v maternem jeziku omejevala nemška elita oz. deželna koroška oblast, po letu 1918 pa jo je italijanska oblast ukinila, rezultati obeh politik pa so bili med drugim vidni pri popisih prebivalstva, kjer se je delež slovensko govorečega prebivalstva postopoma zmanjševal.

Kanalska dolina po drugi svetovni vojni ni bila vključena v pogajanja o bodoči jugoslovansko-italijanski meji, ravno tako mirovni sporazum ni urejal narodnostnih pravic slovenske skupnosti na tem območju. Slovenska skupnost na Videmskem, kamor je spadala tudi Kanalska dolina, tako ni bila upravičena do javnih šol v maternem jeziku, hkrati pa je bila deležna tudi številnih drugih pritiskov s strani italijanske družbe in oblasti. Do postopnih sprememb je prišlo

¹³¹ Prav tam, str. 59–60.

¹³² Mezgec, Gliha Komac 2022, str. 234.

¹³³ Mezgec 2021, str. 60–61.

¹³⁴ Prav tam, str. 63.

¹³⁵ Mezgec, Gliha Komac 2022, str. 233.

¹³⁶ *Novi Matajur: tednik Slovencev videnske pokrajine*, 2023, št. 33, str. 12

še od sredine 60. let 20. stoletja dalje, predvsem z angažmajem posameznikov oz. posameznic, ki so najprej v okviru društev vzpostavili zasebne tečaje, na katerih so poučevali slovenski jezik. Uspešni tečaji so na prehodu iz 20. v 21. stoletje pripeljali k postopnemu uvajanju slovenskega jezika v lokalni šolski sistem. Dodatno sta k nadgradnji vodila spremenjena družbena klima in sprejetje zakonov o jezikovnih manjšinah v Italiji ter o zaščiti slovenske skupnosti v Deželi Furlaniji - Julijski krajini, ki sta formalno zagotovila pravice slovenski skupnosti na Videmskem. Slovenski jezik je v različnih oblikah na začetku 21. stoletja ponekod postal del kurikulumata tako v vrtcih, osnovnih šolah kot nižjih ter višjih srednjih šolah. V najnovejšem času zaznamuje Kanalsko dolino na področju šolstva predvsem uvedba večjezičnega pouka. Rezultat večletnih prizadevanj je zajel celotno lokalno izobraževalno vertikalno – od vrtca do srednje šole druge stopnje, namenil pa se je vključiti v kurikulum vse štiri jezike Kanalske doline – poleg italijanščine še slovenščino, nemščino in furlanščino. Projektna faza se je pričela s šolskim letom 2017/2018, šest let kasneje pa so šole pričele eksperimentalno izvajati večjezični pouk, ki se financira iz javnih sredstev. Slovenščini je po več kot stoletju težavnih prizadevanj različnih posameznikov, lokalne slovenske skupnosti, duhovščine, političnih institucij in številnih drugih deležnikov uspelo dobiti mesto v šolskem sistemu in s tem večjo vidnost v družbi oz. okolju.

Viri in literatura

Viri

- <https://www.tuttitalia.it/friuli-venezia-giulia/58-malborghetto-valbruna/statistiche/censimenti-popolazione/> (pridobljeno: 17. 12. 2024).
- <https://www.tuttitalia.it/friuli-venezia-giulia/63-tarvisio/statistiche/censimenti-popolazione/> (pridobljeno: 17. 12. 2024).
- <https://www.tuttitalia.it/friuli-venezia-giulia/91-pontebba/statistiche/censimenti-popolazione/> (pridobljeno: 17. 12. 2024).
- <https://www.slori.org/wp-content/uploads/2019/03/predstavitev-2011-SLOV.pdf> (pridobljeno: 21. 12. 2024).
- <https://old.delo.si/svet/sosescina/v-kanalski-dolini-ostajajo-brez-pouka-slovenscine.html> (pridobljeno: 23. 12. 2024).

Literatura

- Bajc, Gorazd: Boj projugoslovanskega tabora na področju slovenskega šolstva v Trstu (1945–1948), *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 53, 1999, št. 4, str. 577–594.
- Bogatec, Norina: Šolanje v slovenskem jeziku v Italiji, *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 2015, št. 74, str. 5–21.
- Brezigar, Bojan: Zakon za zaščito slovenske manjšine v Italiji, *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 2001, št. 38/39, str. 110–117.

- Brezigar, Sara; Verša, Alenka: Slovensko šolstvo v Italiji, *Vzgoja in izobraževanje med preteklostjo in prihodnostjo* (ur. Andreja Istenič), Koper 2023, str. 311–327.
- Cvirn, Janez: Nacionalne in politične razmere v Kanalski dolini pred in med prvo svetovno vojno. Primer Ukev, *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 54, 2000, št. 2, str. 179–195.
- Černe, Milena: Osnovna šola na severnem Primorskem in osnovnošolska dokumentacija v času Italije 1918–1943, *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 46, 2023, št. 2, str. 243–267.
- Devetak, Robert: Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno, *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 74, 2020, št. 3/4, str. 360–387.
- Dolhar, Vida: *Kanalska dolina in slovenska kultura*, Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1999.
- Ferenc, Tone: Kanalska dolina: NOB, *Enciklopedija Slovenije. Zv. 4: Hac–Kare* (ur. Marjan Javornik), Ljubljana 1990, str. 395.
- Ferenc, Tone: Operacijska cona Jadransko primorje, *Enciklopedija Slovenije. Zv. 8: Nos–Pli* (ur. Dušan Voglar), Ljubljana 1994, str. 143–144.
- Gariup, Mario: *Opcija za tretji rajh v Kanalski dolini*. Trst, Čedad: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, Zadruga Dom, 2000.
- Gliha Komac, Nataša: *Glasovi Kanalske doline*, Ljubljana, Nova Gorica: ZRC SAZU, 2014.
- Grafenauer, Bogo: Kanalska dolina: etnografski razvoj. *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni* (ur. Janko Jeri), Ljubljana, Koper, Trst: Cankarjeva založba, Primorski tisk, Založništvo tržaškega tiska, 1975, str. 111–118.
- Hroch, Miroslav: The Slavic World, *Handbook of Language & Ethnic Identity. Vol. 1, Disciplinary & Regional Perspectives* (ur. Joshua A. Fishman, Ofelia García), Oxford 2010, str. 268–285.
- Jager, Ančka: Slovensko šolstvo v Italiji, *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni* (ur. Janko Jeri), Ljubljana, Koper, Trst: Cankarjeva založba, Primorski tisk, Založništvo tržaškega tiska, 1975, str. 215–243.
- Jagodic, Devan: Sklepne misli: izzivi vpisovanja italijansko govorečih otrok v šole s slovenskim učnim jezikom v Italiji, *Večjezičnost in identitete v obmejnem prostoru: primer šole s slovenskim učnim jezikom v Romjanu* (ur. Devan Jagodic, Moreno Zago), Trieste 2022, str. 129–139.
- Judson, Pieter M.: *The Habsburg Empire: New History*, Cambridge (MA), London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016.
- Kacin Wohinz, Milica; Pirjevec, Jože: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*, Ljubljana: Nova revija, 2000.
- Kavrečič, Petra: Italijanska narodna skupnost v Republiki Sloveniji in primerjava nekaterih aspektov pravne zaščite in pravic s slovensko manjšino v Italiji, *Pre-misliti manjšino [Zv. 1], Pogledi reprezentativnih predstavnikov Slovencev v Italiji in pravno-politični okvir* (ur. Gorazd Bajc), Koper 2008, str. 221–245.

- Klemenčič, Marijan: Kanalska dolina, *Enciklopedija Slovenije* (Zv. 4: Hac-Kare) (ur. Marjan Javornik), Ljubljana 1990, str. 392.
- Klemenčič, Vladimir: Razvoj in položaj slovenske manjšine v Kanalski dolini v luči evropske integracije, *Večjezičnost na evropskih mejah – primer Kanalske doline* (ur. Irena Šumi, Salvatore Venosi), Ukve 1996, str. 59–75.
- Komac, Nataša: Slovenska jezikovna skupnost v Kanalski dolini, *Jezikoslovni zapiski: zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša*, 9, 2003, št. 2, str. 129–142.
- Landschner, Emma: History of the Conflict and it's Settlement, *Tolerance Through Law: Self Governance and Group Rights In South Tyrol* (ur. Jens Woelk, Francesco Palermo; Joseph Marko), Leiden 2007, str. 5–12.
- Magri, Lara: *Kanaltal 1939: die große Geschichte im Schicksal eines kleinen Tales*, Malborghetto: Etnographisches Museum Palazzo Veneziano, 2012.
- Melik, Vasilij: Slovenci in "nova šola", *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana 1970, str. 31–63.
- Melinc Mlekuž, Maja: Novi izzivi za učitelje slovenščine na šolah s slovenskim učnim jezikom v Italiji, *Slovenščina v šoli*, 18, 2015, št. 3/4, str. 26–35.
- Mezgec, Maja: Večjezično šolanje v Kanalski dolini: mit ali realen scenarij?, *Tretja deželna konferenca o varstvu slovenske jezikovne manjšine* (ur. Devan Jagodic), Trst 2021, str. 49–69.
- Mezgec, Maja; Gliha Komac, Nataša: Večjezično izobraževanje v Kanalski dolini in položaj slovenščine, *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik* (ur. Nataša Pirih Svetina, Ina Ferbežar), Ljubljana, 2022, str. 231–238.
- Minnich, Robert Gary: *Tradicijska ob boku modernizacije: kulturna kontinuiteta in "dezagrarizacija" v vasi Ukve v Kanalski dolini*, Trst: SLORI, 1988.
- Motta, Giuseppe: *The Italian Military Governorship in South Tyrol and the Rise of Fascism*. Roma: Edizioni Nuova Cultura, 2012.
- Novi Matajur: *tednik Slovencev videnske pokrajine*, 2023, št. 33, 12.
- Pahor, Drago: Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana 1970, str. 235–337.
- Pahor, Milan: Opcije v Kanalski dolini (1939–1942), *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 41, 1987, št. 2, str. 321–328.
- Pahor, Milan: Primorski Slovenci pod Italijo 1918–2000. *Temeljne prelomnice preteklih tisočletij: zbornik referatov* (ur. Stane Granda, Barbara Šatej), Ljubljana 2001, str. 153–198.
- Pirjevec, Jože; Bajc, Gorazd; Klabjan, Borut (ur.): *Vojna in mir na Primorskem: od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2005.
- Rupel, Aldo: *Tabor "Kanalska dolina 86"*, Trst: SLORI, NŠK, 1987.
- Strajn, Pavel: Kanalska dolina: kritična analiza ocen etnične strukture prebivalstva, *Razprave in gradivo*, 1992, št. 26/27, str. 72–109.

- Strajn, Pavel: Povojni razvoj manjšinskega in večinskega šolstva na obeh straneh italijansko-jugoslovanske meje, *Annales: anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin*, 2, 1992, št. 2, str. 231–238.
- Strajn, Pavel: *Slovensko prebivalstvo Furlanije-Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi*, Trst, Ljubljana: Slovenski raziskovalni inštitut, Narodna in študijska knjižnica, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze, 1999.
- Strajn, Pavel: Slovensko šolstvo v Italiji, *Zbornik referatov in razprav na znanstvenem srečanju 30. in 31. marca 1989* (ur. Anton Vratuša), Ljubljana 1990, str. 157–170.
- Stuhlpfarrer, Karl: Das Kanaltal 1918–1945, *Večjezičnost na evropskih mejah – primer Kanalske doline* (ur. Irena Šumi, Salvatore Venosi), Ukve 1996, str. 89–101.
- Stuhlpfarrer, Karl: *Umsiedlung Südtirol: 1939–1940*, Wien, München; Löcker, 1985.
- Svoljšak, Petra: *Soča, sveta reka: italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)*, Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Šumi, Irena; Venosi, Salvatore: *Govoriti slovensko v Kanalski dolini: slovensko šolstvo od Marije Terezije do danes*, Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1995.
- Šumi, Irena; Venosi, Salvatore (ur.): *Večjezičnost na evropskih mejah – primer Kanalske doline*, Ukve: SLORI, Sedež Kanalska dolina, 1996.
- Šušmelj, Jože: Videmski sporazum, *Vojna in mir na Primorskem: od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954* (ur. Jože Pirjevec, Gorazd Bajc, Borut Klabjan), Koper, 2005, str. 307–322.
- Troha, Nevenka: Slovenska manjšina v Italiji in italijanska v Jugoslaviji med letoma 1945 in 1990: primerjava položaja, *Acta Histriae*, 11, 2003, št. 2, str. 151–180.
- Ude, Lojze: Zgodovina slovenskega pouka na Koroških osnovnih šolah od leta 1869 do danes, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana 1970, str. 171–234.
- Venosi, Salvatore; Komac, Miran: Kanalska dolina/Val Canale. *Razprave in gradivo*, 1987, št. 20, str. 157–183.
- Vidmar, Cvetko: *Zadnja tuja vojaška okupacija slovenskega ozemlja: oris Zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju: od 12. junija 1945 do 15. septembra 1947*, Nova Gorica: Goriški muzej, 2009.
- Zuljan Kumar, Danila: Slovenska identiteta med mladimi v Beneški Sloveniji, *Simon Rutar in Beneška Slovenija* (ur. Petra Kolenc, Danila Zuljan Kumar). Ljubljana 2021, str. 141–155.
- Zwitter, Fran: *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji*, Ljubljana: Slovenska matica, 1962.
- Žitko, Salvator: Nacionalna in politična nasprotja v Istri in Trstu ob avstrijskih štetjih med letoma 1880 in 1910, *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v avstrijskem Primorju 1910: jezik, narodnost, meja* (ur. Barbara Šterbenc Svetina, Petra Kolenc; Matija Godeša), Ljubljana 2012, str. 47–61.